

13. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: Історія, досвід, уроки: 1917 – 1985 рр. Київ : Либідь, 1992. 196 с.

14. Сапитон Г. Л. Глуховському учительському інституту 75 лет (1874-1949 гг.). Глухов, 1949. 49 с.

15. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Санкт-Петербург : тип. Т-ва "Общественная польза", 1864-1904. Том 6. Царствование императора Александра II. 1874 – 1876. СПб.: тип. Т-ва "Общественная польза", 1878. 2000 стб., 53, [1] с., 30, 30 стб., [1] л. портр. : табл.

16. Сергеенкова В. В. Городские училища и учительские институты в России: создание, структура, статус, социальный состав воспитанников (60 - 70-е гг.). *Российские и славянские исследования* : науч. сб. Вып. 7 / редкол. : А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. Минск : БГУ, 2012. С. 349-356. URL: <https://hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/izdania/risi/7/Sergeenkova.pdf> (дата звернення: 29.10.2023).

17. Фальборк Г., Чарнолуцкий В. Народное образование в России. С приложением статьи: Народное образование в Финляндии. СПб. : тип. Т-ва "Общественная польза", 1897. 264 с.

Наук. керівн.: Гриценко А. П., доктор. пед. наук, доцент

Гриценко Віталій

ІСТОРІЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ГЛУХОВА ЗА ПЕРІОДУ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті представлено історію єврейської громади Глухова на початку ХХ століття та зосереджено увагу на результати дослідження та віднайдення нових прізвищ, похваних на єврейському цвинтарі.

Ключові слова: євреї, Глухів, громада, цвинтар, поховання, погроми.

Досліджуючи історію єврейства на території Глухівщини, після вивчення джерел та фондів музею історії євреїв Глухівщини, варто ознайомитись із похованнями на Глухівському єврейському кладовищі [4; 5; 7; 9; 10]. Воно одне з найстаріших на Сумщині, якому може бути близько трьох століть [14, с. 203;

18, с. 296]. Важливу роль ми одержали в рамках вичення поховань на цьому цвинтарі. Воно відбувалося восени 2023 року в рамках виконання спільного українсько–ізраїльського науково-дослідного проєкту «Збереження культурної спадщини єврейського кладовища в Глухові Сумської області як єдиного єврейського некрополя на сході України засобами цифрової гуманітаристики» (науковий керівник – доктор педагогічних наук, доцент Андрій Гриценко), затвердженого відповідними нормативними актами міністерства освіти і науки України. Партнерами з Ізраїлю виступили науковці Інституту єврейських досліджень імені Шехтера (м. Єрусалим) в особі директора закладу та наукового керівника проєкту професора Дорона Бара [7].

Після дозволу на проживання в Чернігівській губернії, євреї з 1794 року почали поселятися в Глухові. Громада розвивалася завдяки переселенцям з різних регіонів, таких як білоруські євреї з Вітебської і Мінської губерній, а також євреї з інших областей, включаючи Віленську губернію [3, арк. 659–663]. Станом на 1825 рік уже чимало міщан-євреїв уже тримали різні крамниці в Глухові, торгуючи, як купці, різними товарами [2, арк. 12; 14].

Станом на 1858 рік у Глухові чисельність єврейського населення становила приблизно чверть від усього населення. На 1860 рік – це понад 2 600 осіб [14, с. 207; 15, с. 5–7]. Крім того, у Глухівському повіті, наприкінці 1880-х років, проживало понад 300 єврейських сімей [14, с. 208].

Сприяли розвитку єврейської громади відкриті заклади освіти. Зокрема, у 1872 р. глухівський рабин Глейзер намагався відкрити школу російської грамотності для єврейських хлопчиків, а в 1874 р. коли в Глухові вже функціонували жіночі та чоловічі гімназії та було відкрито учительський інститут [6, с. 159; 11, с. 235; 12, с. 22; 13, с. 15], спільно з Л. Цвейфелем він провів спробу відкрити приватний єврейський пансіон для хлопчиків, але і це не вдалося [15, с. 44]. До 1883 р. у Глухові було чотири хедера, де навчалось 28 учнів, і одна талмуд-тора з 20 учнями [14].

За даними перепису 1897 року, єврейське населення Глухова складало 3 853 особи, що становило 26% від загального числа жителів повітового міста (14 828 осіб) [17]. Тобто частка євреїв у місті зросла на 1 відсоток, однак малда стабільну тенденцію на зростання. Всі ці сприятливі умови були швидко порушені вже на початку ХХ століття. Зокрема, російсько-японська війна 1904-1905 років забрала життя 18 воїнів-євреїв з Глухова. Перша російська революція 1905–1907 років також вплинула на єврейське населення. Глухівські євреї брали участь у різних аспектах політичного та соціально-економічного життя, від торгівлі і ремесел до участі в благодійних заходах і культурних подіях [15, с. 281].

У 1905 р. після жовтневого маніфесту в Росії, обіцяючого новий державний устрій, у Глухові була створена єврейська самооборона під час хвилі погромів. Єврейське населення взялося захищати себе від можливого погрому, озброюючись і створивши молодіжні патрулі. Ініціаторами самооборони були видатні особистості, такі як Бенціон Ізраель Чорноморський та Авраам Йосипович Кауфман [15, с. 289].

Також у 1912 р. у Глухові з'явилися єврейські громадські установи та невелика бібліотека, що стали центрами культурного та громадського життя єврейської громади [15, с. 282]. Глухівські євреї активно взяли участь у міському культурному та громадському житті, здобуваючи освіту та займаючись різними галузями діяльності [14, с. 209-210].

До 1914 р. дві третини торговельно-промислових підприємств у Глухові були власністю євреїв. Їхній внесок охоплював різні галузі, від аптек до фотоательє [15, с. 358]. У цей період ізраїльська громада становила майже 30% населення міста. З початком Першої світової війни збільшилося число єврейських біженців, які втекли від військового призову та наслідків війни [14, с. 210]. Нами в рамках виконання спільного українсько-ізраїльського науково-дослідного проєкту «Збереження культурної спадщини єврейського кладовища в Глухові Сумської області як єдиного єврейського некрополя на

сході України засобами цифрової гуманітаристики» було виявлено щонайменше одне таке поховання. Воно одержало № 1054. На мацеві написано: «дівчина [ім'я відбито] донька р. Моше Бабад, онука гаона нашого Реббе р. Хашеля - глави рабинського суду Кракова. Померла напередодні новомісячного адар [30 швата] 5676 року (04.02.1916) Хай буде її душа зав'язана у вузлі життя на місці з душами....» [7, с. 60]. Очевидно, це була родина, що в ході першої світової війни від бойових дій на території тодішньої Австро-Угорської імперії (нинішня Польща або західноукраїнські землі) змушена була переселитися далеко на схід – в етнічно толерантний до євреїв Глухів.

Лютнева революція також, головним чином, негативно, вплинула на єврейське населення Глухова. Спочатку в ході розгортання Української революції євреї в 1917 році були обрані до складу Глухівської міської думи, але після жовтневого перевороту вже на початку січня 1918 року встановилася тоталітарна більшовицька влада [14, с. 210]. Проте, не надовго. Вже 19 лютого після підтримки за Брест-Литовським договором війська країн Четвертного блоку допомогли Українській Центральній Раді вигнати ворога. Зокрема, в Глухові, Батуринський полк та частина населення повстали проти влади червоних. Повстання спричинилося невдоволенням терором та безладом, який вони внесли в традицій хід життя.

Захоплені гаслом «Бий жидів і буржуазію», повстанці атакували Глухів. Протягом трьох днів розпочалася жорстока різанина, під час якої селяни розстрілювали та грабували єврейське населення, невіддільно від їхнього соціального статусу. Це призвело до смерті 103 людей, включаючи дітей та гімназистів-євреїв, яких практично повністю винищили. Селяни вчиняли звірство, змушуючи молодих дівчат грати на піаніно перед вбивством родини та відрубанням рук. Відразу ж після того, як лікар врятував пораненого єврея, більшовики відрубали йому голову [1, арк. 23].

Ця трагедія показала жахливі наслідки антисемітизму та кривавого конфлікту, який спалахнув у Глухові під час громадянської війни. Тепер жертвам погрому відкрито пам'ятник на єврейському кладовищі Глухова.

Під час виконання вказаного вище міжнародного проєкту нами було віднайдено та ідентифіковано поховання щонайменше двох жертв цього погрому (№ поховання 652а та 653). Збереження написів не дозволяє їх

переписати на івриті повністю, але з упевненістю можна сказати, що поховані брати Фішкіни: Цві-Герш Міхелев та Мойсей Михелевич. Вони, обидвоє були службовцями, загинули під час єврейського погрому організованого більшовиками 22-23 лютого 1918 року. Також обидвоє мали вік, відповідно, 18 та 20 років. Крім того, вони не були одруженими. Про це свідчать написи на обидвох надгробках "хлопець". Надгробки валяються на одній ділянці землі. Планується їх відновлення весною 2024 року.

Після погрому багато вцілілих євреїв родинами покинули Глухів. Деякі з них довго поневірялися, живучи за рахунок благодійності, ночуючи в синагогах, через кілька місяців почали повертатися до рідного міста, знову оселяючись в розграбованих будинках. Однак спокій тривав недовго.

Після 1,5 років на Глухів обрушився новий єврейський погром, тривавший в серпні - вересні 1919 року понад 6 тижнів. Під час окупації міста денікінцями євреї відчули на собі насильство та грабежі. Групи грабіжників атакували, відбирали цінності, і не знайшовши нічого, катували чоловіків і гвалтували жінок. Погром трохи вщух, але був відновлений при відвідуваннях денікінців.

Ситуація тривала два тижні, призводячи до ще 9 загиблих чоловіків та 20 згвалтованих жінок [1, арк. 25–29].

Після цих подій єврейське населення різко скоротилося. Із 2 тис. єврейських родин залишилося лише 500 в 1922 році. Це були переважно найбідніші, які не могли виїхати. Глухів постраждав від тривалих громадянських конфліктів 1914-1919 років, що призвели до трагічних втрат серед єврейської громади та масового виїзду.

Список використаних джерел та літератури

1. ДАКО, ф. 3050, оп. 1, спр. 195 Відомості про погроми у Глухівському поїзді, м. Конотопі та с. Ріпок Чернігівської губ., організованих бандою Галахова, Денікінцями та друг. та списки вбитих під час погромів, 1921-1922 рр.

2. ДАСО, ф. 629, оп. 1, спр. 52. Прохання мешканців про видачу їм свідоцтв на право торгівлі, 1825 р.

3. ЦДІАК, ф. 1826, оп. 1, спр. 328. Ревізька казка м. Глухова, 1795 р.

4. Голуб А.А. Глухівські євреї, проблеми укорінення, особливості поховальних плит. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Глухів, 28 листопада 2023 р. / Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 88–91.

5. Голуб А.А. Глухівське єврейське кладовище: заснування та національна специфіка відвідування. *XIII «Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних і гуманітарних наук»: матеріали Міжнародної інтернет-конференції*, м. Глухів, 6–8 грудня 2023 р. / Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. С. 31–32.

6. Гриценко А. П., Колієнко А. А. Глухівський учительський інститут: філософські засади заснування та функціонування. *Культурологічний альманах 2023 № 2*. С. 157–162. URL : <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.21> (дата звернення: 07.11.2023).

7. Гриценко А.П., Гриценко В.А. Дослідження Глухівського єврейського кладовища в рамках спільного українсько-ізраїльського науково-дослідного проєкту восени 2023 року. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування: збірник наукових праць* / [редкол.: А. П. Гриценко, голова; Н. М. Ткаченко, А. А. Голуб, М. В. Мінченко, С. О. Мисник, Н. М. Петренко]. – Глухів: Глухівський національний

педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. – Вип. 2. С. 57 – 61.
<http://46.201.250.252/handle/123456789/2205>

8. Гриценко А. П., Колієнко А. А. Особливості викладання історії та релігійного виховання в Глухівському учительському інституті (1874–1917 рр.). *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 3. С. 119-125. (<https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.16> (дата звернення: 22.12.2023)).

9. Гриценко А., Назарова В. Поховання 1922-1991 рр. Глухівського єврейського цвинтаря в контексті історії єврейської громади міста. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2022. № 35. С. 104–112. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ncD2xOk8hRKO-1RfDTCicfD53IG5Fdk3/view> (дата звернення: 07.11.2023).

10. Гриценко А. П., Ткаченко Н. М., Голуб А. А. Історія Глухівського єврейського цвинтаря: традиції поховань та особливості надгробків. «Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2023. № 11 (17) С. 1091 – 1101.

11. Курок О. І., Гриценко А. П. Досвід формування професійної компетентності майбутніх учителів історії у Глухівському учительському інституті у 1874–1917 роках. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 13. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2020. С. 233 – 237.

12. Курок О., Гриценко А. Заснування Глухівського учительського інституту. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ*: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова, Чумаченко О.А., співголова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. С. 19-23.

13. Курок О.І., Гриценко А. П. Організація фахової підготовки майбутніх педагогів у Глухівському учительському інституті у 1870-х роках. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2022. Вип. 50, № 3, Ч. 1 С. 12-24. URL : <https://drive.google.com/file/d/182VCBkC9-qYdkoz1j2mGgLebtmGkpLdo/view> (дата звернення: 07.11.2023).

14. Назарова В.В. История возникновения и развития еврейской общины города Глухова. *Сіверщина в історії України*. Збірник наук. праць. Ніжин – Глухів, 2019. Вип. 12. С. 203–211. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/180932/46-Nazarova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 07.11.2023).

15. Назарова В. В. История и генеалогия глуховских евреев в заметках Черниговских губернских ведомостей. Можайск, ОАО «Можайский полиграфический комбинат», 2014. 400 с.

16. Назарова В.В. Надгробки XIX – початку XX ст. єврейського кладовища міста Глухова як об'єкти культурної спадщини: дис. канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2019. 222 с.

17. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. / Изд. Центр. стат. ком. М-ва вн. дел; Под ред. Н.А. Тройницкого. 1-89. [Санкт-Петербург], 1899-1905. XLVIII. Черниговская губерния. 1905. [4], XXVI, 341 с.

18. Уманец Ф. Село Уланов. *Древняя и новая Россия. Ежемесячный исторический иллюстрированный сборник*. Выпуск № 8. Санкт-Петербург, 1879. С. 286–305.

Наук. керівн.: Гриценко А. П., доктор. пед. наук, доцент

Завгородня Антоніна

ПОЛІТИКА РУСИФІКАЦІЇ В УРСР В СВІТЛІ ЩОДЕННИКІВ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті розкрито високий рівень русифікації України 1970-х – 1980-х рр. на основі щоденника відомого українського письменника та громадського діяча Олесь Гончара.

Ключові слова: *русифікація, письменник, Олесь Гончар, українська мова, щоденник.*

Олександр, відомий також як Олесь, Гончар народився 3 квітня 1918 року в селі Суха, що нині знаходиться у Кобеляцькому районі Полтавщини, в сім'ї робітників. У період з 1933 по 1937 роки він навчався в Харківському технікумі журналістики ім. М. Островського. Після завершення навчання працював учителем в Мануйлівці та в обласній молодіжній газеті «Ленінська зміна». З 1937 року почав активно публікуватися, зокрема в «Ленінській зміні», «Літературній газеті», «Піонері», «Комсомольці України» та «Молодому більшовику». Між 1959 і 1971 роками Олесь Гончар очолював Спілку письменників України. З 1959 по 1986 роки він займав посаду секретаря правління Спілки